صمد بهرنګي
ژباړه: ځرك

د شناخت په هکله یو څو خبرې (ځلورمه برخه)
(تاريخ او ادبيات)
صمد بهرنګي
ژباړه: ځرك

ځمکه او آسمان د يو موټي خرافاتو په منګولو کې

د ارسطو افکارو پر اروپا دولس پيرۍ حکومت وکړ. دا دولس پيرۍ د بشري ژوندون د يو تر ټولو تورتم دورانونو څخه دي؛ هغه دوران چې ورته د تورتم پيرۍ وايو. پدې دوران کې کيمياګري د کيميا او طالع ليدنې د نجوم ځاى ونيو.

د منځنيو پيريو د دې توري دوري عالمانو، کشيشانو او فيلسوفانو به د خپلو ذهني قالبي نتيجو ته د رسيدو لپاره هڅې کولې. غوښتل يې هر هغه څه چې دنيا کې تر سترګو کيږي، د خپل ذهن د حاضر او آماده محتوى سره وفق ورکړي. علمي واقعيات او مسلمات يې يوازې هغه وخت منل چې د هغوى ذهني قالب کې به يې ځاى نيولى شو.

البته دا ذهني قالب هم د پخوانيو کسانو او د سپيځلي کتاب يو جوړ شوى شئى و. پداسې حال کې چې نوى پوهه او نوي پوهانو په مخالف لور کې روان وو او د خپل قياس او سنجولو بنسټ يې پر هغه کارونو کښوده چې د ازمايښت او مشاهدې سيده نتيجه وه.

نبايد هير کړو چې تل همداسې وه چې متحجران او زاړه پال چارو ته د خپلې نظريې سره مطابقت ورکړي، پداسې حال کې چې نوي پال (متجددان) او پوهان خپله نظريه د بهرنې چارو د مشاهدې نه لاس ته راوړي.

د منځنۍ پيريو په هغه تور عصر کې هم همداسې و. هغوى به دنيا د خپل ځان له مخې تشريح او توجيه کوله، پداسې صورت کې چې د نوې پوهې قصد دا و چې انسان له دنيا له مخې توجيه کړي.

د پخوانيو علومو او نوې پوهې جګړه په همداسې پولې کې وه. او تر هغه وخته چې د دې پولې وجود احساس کيږي، دا جګړه به ادامه مومي.

هغه مهال چې د **ګاليلي** دوربين اسمان سورى کوه او د لمر او ستورو واقعيت يې ښکاره کوه، کليسا په خپلو تعليماتو کې خلکو ته داسې ښودنه کوله:

«هغه وخت **يوشع** په کومه ورځ چې څښتن تعالى «اموريان» بني اسراييل ته تسليم کړل د بني اسراييل په حضور کې خداى ته تکلم وکړ وې ويل: اې لمره ته «جبعون» کې ودريږه او ته اى سپوږمۍ‌په «ايلون» وادي کې. نو لمر ودريد او سپوږمۍ متوقف شوه تر څو چې قوم له خپلو دښمنانو نه غچ واخيست. آيا دا په «ياشر» کتاب کې مکتوب ندي چې لمر د اسمان منځ کې ودريد او تقريباً روغه ورځ يې د پريوتلو لپاره بيړه ونکړه.»*

نو ځکه کله چې د نوې نجوم پوهې په غوڅه او ګستاخې سره خلکو ته ورزده کړه چې لمر د سپوږمۍ په نسبت اصولاً داسې حرکت نلري چې ودريږي او سپوږمۍ پرته له دمې په حرکت ده او که يوه شيبه هم ودريږي هر څه به تار په تار شي، کليسا ناره پورته کړه او متجدد منجمان يې ملحد وبلل او د انسان د غوښې بوى يې اسمان ته پورته کړ.

کلیسا معتقده وه چې د هغه چارو ارزونه او مطالعه ازاده ده په کومو کې چې سپېڅلي کتاب کومه خبره نه وي کړې او کلیسا لا له وړاندې په هغه کې د نظر اظهار نه وي کړی. متفکران او مذهبي ایمان ته ژمن خلک کولی شي خپله پوهه او اند د حقایقو د درک کولو په موخه په کار واچوي خو کله چې د ((مطلق قهري حقایقو)) په درشل پښه ږدي، باید بې له ځنډه د درناوي سر راټیټ کړي او د کلیسا تعبیر او تفسیر ومني.
هغه روښان مغزه زړي منجمانو چې پښه یې د اسکولاستیک او کلیسایي افکارو له حدود نه بهر کېښوده او مسلم حقایق یې د اسمان له زړه نه راوویستل، له شکنجې سره مخ شول.
د پاریس پوهنتون استاد پوهاند **البرت بابر** لیکي: د عقایدو د تفتیش محکمه (روم کلیسا پورې تړلی) د تورنو څخه د اقرار اخیستنې لپاره په مرګوني شکنجې لاس پورې کوه. هغوی به یې په اغزن سیمي تختو ځملول. یا هغوی به یې له ډېرې لوړې ارتفاع ځمکې ته راغورځول چې له منځه ولاړ شي... ان دا چې ماشومان به یې د خپل مور او پلار په ضد شهادت ورکولو ته مجبورول.**
دې سریزې سره ویلی شو چې ګالیله او د هغه په شان نور کسان، څومره زړور او سرښندونکې وو او څومره په مسلمو علمي حقایقو زړه بایللي وو چې لاس تر زنې نه شول او په جګړې بوخت شول.
نوې پوهه به هیڅکله د خپل پلرونو ویاړلي نومونه هېر نکړي.
اوس څو د دې پلرونو د یو څو تنو سرګذشت ته، هغه پلرونه چې نوې پوهه د هغوی د فکر او شجاعت زېږنده ده.

****

تیکو براهه
هغه د دنمارک له اشرافزیانو څخه و. زوکړه یې په ۱۵۴۶ کې شوې وه. کله چې هغه د نجوم پوهې ته مخه کړه، کورنۍ یې هغه ورټه، د دې لپاره چې اشراف طبقې، پداسې «بې ګټې پوهې» بوختیدل دخپل شان سپکاوی ګڼو. وروسته د **براهه** علمي شهرت اوچت ولاړ. هغه د خپلې بیلګه ایزې رصدخونې له شا نه د اسمان او بې شمیره ستورو په ننداري بوخت شو. هغه د پراخو څېړنو په پایله کې وتوانید د خپل محل جغرافیایي موقعیت ومومي. بیا د ستورو د ارتفاع په تعیین، د سپوږمۍ په حرکت کې په مطالعه او د ستورو د لیک لارې په تعیینولو بوخت شو او ارزښتناکه علمي اکتشافاتو ته ورسید.

کپلر
هغه د **تیکو** زده کونکې و. د هغه تر ټولو مهم کار د نجوم د قوانینو کشف و.
پییر روسو د **کپلر** قوانین پدې شان بیانوي: «لومړی قانون موږ ته رازده کوي چې هره سیاره د لمر په دور بیضوي مزل وهي. دویم قانون ثابتوي هر څومره چې سیاره پدې مسیر لمر ته نژدې وي، په هماغه اندازه یې حرکت چټک دی او بالاخره د دریم قانون په مرسته کولی شو د دوران د مودې په لرلو سره، له لمر څخه د هغې واټن وټاکو.»
د ستورپیژندنې پوهې لپاره د دې قوانینو کشف یوه ستره بریا وه. مثلاً همدا قانون د نیوتن لپاره د بریا کلی وګرځیده او د دې قانون سره د مجهزتوب له لارې هغه وکړای شول د عمومي جاذبې قوانین کشف کړي او د دې قوانینو له لارې دی چې معاصر منجمان کولی شي د سیاراتو د حرکاتو وړاندکتنه (پیش بیني) وکړي او د هغوی اسماني مسیر وکاږي.

ګالیله (۱۵۶۴-۱۶۴۲)

هغه ایتالیایي و.
پییر روسو لیکي: یوه ورځ کله چې یې د کلیسا په یوې مذهبي دستوره کې ګډون کړی و، ویې لیدل چې په سر یې یو چهل چراغ د نوسان په حال کې دی. دا موضوع ډېره عادي وه. خو ستر متفکران دا ځانګړتیا لري چې هغوی ته هیڅ مطلب ابته او نامرئي ندی او د ډېرو ساده مسایلو او پېښو نه ستر درسونه اخلي. څومره ډېر به وي هغه کسان چې حس کړي به یې وي چې بدن یې په اوبو کې سپیکیږي او بره راخیژي، خو یوازې یو «ارشمیدس» پیدا کیږي چې له هغه نه، د «مایعاتو تعادل» د اصولو نتیجه واخلي او یوازې یو «نیوتن» کولی شي د هغې له مخې د «اجسامو د سقوط» قانون لاس ته راوړي.
د کلیسا د چهل چراغ تموج او نوسان د ځوان محصل لپاره د افکار او تخیلاتو د برکت نه ډکه سرچینه وه. خو دې افکارو له مودو راپدیخوا مخکې له دې چې غوټۍ وغوړوي، ادامه درلوده او یوازې د دې دانشمند د ژوند په وروستي کلنو کې و چې د هغه میوې لاس ته راغلې، هغه میوې چې نن د ګالیله د ترټولو ځلانده ویاړلو عناوینو څخه ګڼل کیږي.

ګالیله وروسته لدې چې ثابت مقام یې لاس ته راوړ په لټه کې شو چې د ارسطو د نفوذ پرضد په کلکه وجنګیږي او ثابت کړي چې ((کپرنیک)) سره هیڅ ډول اختلاف نلري. څرګنده ده چې د هغه اوریدونکو شپیلې ووهل او شور او زوږ یې جوړ کړ... خو د هغه مهال د خلکو متقاعد کول ګران کار و. کافي نه وه چې هغوی ته ووایئ چې فلان او فلان شی د کپرنیک د دستګاه اثر ثابتوي او تاسې کولی شئ دا اثار په خپلو سترګو ووینئ. مهم مطلب دا و چې د امر دلایل دې د سپیڅلي کتاب نه استخراج شوي وي. که ګالیله سمه خبره کوي نو دلیل یې ولې له سپیڅلي کتاب څخه نه راوړي؟

د هغه عصر خلکو به همداسې ویل. تمه یې درلوده چې د سپیڅلي کتاب د وینا خلاف دې کوم حقیقت ونه ویل شي.

اوس نو باید پخپله ووایو، کله چې د ګالیله دوربین اسمان څیړې کړ او د سپیڅلي کتاب د وینا خلاف یې څرګند حقایق راوویستل، کلیسا به څومره عصباني شوې وي.

له کومه ځایه چې ګالیله د کلیسا چارواکو سره دوستي او اشنایي درلوده، د مودو لپاره تر تعقیب لاندې رانغی. خو په پای کې د ګالیله جسارت د هغوی د زغم له برید نه واوخت، او هغه یې د محاکمې او د عقایدو تفتیش د میز پښې ته راوکاږو.

له یوې دورې څیړنې او ازمایښت نه وروسته ګالیله پیاوړی او غښتلی دوربین اختراع کړ او د بې سر او بې پایه اسمان په ننداري او سیاحت بوخت شو. هغه په پای کې په یو عجیب او بې ساري کشف بریالی شو.

سپوږمۍ یې ولیده چې د **ارسطو** د نظر په خلاف چې هغه یې صاف او صیقلي لیده، په بشپړه په غرونو او درو پوښلي شوی چې د لمر رڼا د هغوی راوتلي ټکي لاپسې راڅرګند کړي دي.

ګالیله همداراز، ډیر نامرئي ستوري کشف کړل او ...

بالاخره، ګالیله د خپلو علمي اکتشافاتو او تفکراتو نتیجه خپره کړه. د پوهې اهل او واقع لیدونکي او متجدد خلک د هغې په لیدلو خوښ شول، خو «اسکولاستیک اصحاب»، خیال اوبدونکي او متحجران او ایده الیستان په غوسه شول او غاښ او منګولې یې تیرې کړې. ځکه چې هغوی غیرمذهبي استدلال ته په هیڅ ډول درناوی نلرو او ارزښت یې ورته نه ورکاوه. هغوی یوازې په یو شي قانع او خوښیدل: د سپیڅلي کتاب آیې له تفسیر او تعبیر سره.

د روم کلیسا وروسته له هغه چې **ګالیله** د **بطلیموس** د هیأت په ضد خپل غوڅ تعرض اعلام او له **کپرنیک** نه یې ملاتړ وکړ، هغه احضار کړ.

یوازې د هغه لوړ علمي مقام او د کلیسا په دربار کې د هغه د دوستانو موثر نفوذ و چې له هغه سره تر یو بریده مودبانه چلند وشو.

د ادعانامې له تنظیم نه وروسته، ګالیله یې ناچاره کړ چې لاندې توبه لیک لاسلیک کړي:

«زه ـ ګالیله ـ د ژوند په اویایم کال کې ستاسې حضراتو په وړاندې په ګونډو کیږم او په داسې حال کې چې سپیڅلي کتاب مې د سترګو مخ ته دی او پخپلو لاسونو هغه لمس کوم، توبه کاږم، او د ځمکې د حرکت له خبرې څخه چې له اشتباه ډکه او له حقیقت څخه تشه ده؛ انکار کوم او هغه منفور او مطرود ګڼم.»

د ګالیلې د محاکمې ګزارش یې له انظارو نه پټ کړ چې د کلیسا پرتم له منځه ولاړ نشي او د مذهبي چارواکو له کړی نه بهر، عفوه او اغماض خوله په خوله نشي. ځکه «واتیکان» پر افکارو د واکمنی او د ویرې او وحشت له ایجادولو پرته بله دنده ندرلوده، او نشي کولی چې له هغه شهرت نه لاس په سر شي چې په بې رحمۍ او علم سره د مخالفت له لارې یې لاس ته راوړی و.

ګالیله په اتیا کلنۍ کې د **دینامیک علم** بنسټ کیښود او ویې ښودله چې څرنګه ځواک (نیرو) حرکت رامنځ ته کوي.

هغه له ډیرو ازمایښتونو وروسته دې نتیجې ته ورسید چې ټول اجسام په متساوي سرعت سقوط کوي. هغه د مردکو د حرکت او تعاقب مفهوم ته هم پام وکړ او ثابته یې کړه چې مردکی پداسې حال کې چې د باروت د متحرک ځواک په مټ په مخ ځي، د ثقل ځواک په نتیجه کې د ځمکې لور ته جذبیږي.

ګالیله د ۱۶۴۲ کال د جنورې په اتمه له نړۍ سترګې پټې کړې او نړۍ یې د خپلې ټولې پراختیا سره هغو ته پرېښوده چې تنګې سترګې لري او په هیڅ بیه حاضر ندي د پوزې د څوکې نه لیرې افق ته نظر واچوي.

****

د کلیسا لخوا د ګالیله په شان کسانو محکومیت هیڅکله د دې مانع شوی ندی چې دنیا دې له حرکت نه لاس پر سر شي. کلیسایي اسکولاستیکانو د هر ناورین سره چې منځ ته یې راوړه، د خپلې رسوایي ډهل یې لاواوچت درنګوه.

ګالیله او دهغه په شان کسان مړه شول، د کلیسا لخوا محکوم شول خو تاریخ تل څرګندوي چې:

«هغه کسان چې پر خپلو اوږو د ازادفکرۍ کجاوه وړي، که څه هم چې له اوږو یې وینې څاڅي، خو لاتراوسه له پښو ندي غورځېدلي.» ***

---

* پخوانی عصر ـ د یوشع بن تون صحیفه ـ ۱۱ باب، ۱۲ او ۱۳ آیتونه
** د آزاد فکرۍ تاریخ، ۶۵ مخ
*** د آزاد فکرۍ تاریخ